

ЛЕКСЕМА *ГРІХ* У СИСТЕМІ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЕТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVI–XVII ст.

© Безпала Н., 2008

У статті проаналізовано лексему гріх як одну з основних термінологічних одиниць у системі морально-етичної лексики. На матеріалі писемних пам'яток XVII ст. проаналізовано особливості сполучуваності слова гріх, а також специфіка його функціонування у спеціальних та художніх текстах.

The article deals with the word “sin” as one of the main terminological units of moral-ethic vocabulary in XVII century written booklets. The combination particularities of the word “sin” and its functioning in special and art works are analyzed.

У доробку сучасного мовознавства є чимало наукових студій, присвячених вивченню лексичних підсистем української мови на діахронних зрізах. На матеріалі писемних пам'яток XVI–XVII ст. у статтях, монографіях, дисертаціях описано медичну (Г. Дидик-Меуш), педагогічну (О. Зелінська), друкарську (Е. Огар), абстрактну лексику (Л. Полюга), назви одягу (Г. Войтів), осіб (О. Кровицька), кольорів (М. Чікало), риторичну термінологію (З. Куньч) тощо. Історію формування багатьох лексичних підсистем словникового складу української мови представлено в колективній монографії «Історія української мови. Лексика і фразеологія».

Наше зацікавлення викликала лексика, що відображає духовний світ українців, розуміння ними добра і зла, їхні моральні ідеали і переконання.

В українській лінгвістиці приділено чимало уваги слову *гріх* як виразникові одного з культурних концептів.

Грунтовний аналіз значеннєвого навантаження в українській мові лексеми *гріх* зробила Т. В. Радзівєвська у статті «Сценарний та оцінний компоненти концептів етичної сфери (на прикладі концепту гріх)». Автор указує, що лексема *гріх* серед номінацій етичної сфери і сфери поведінки людини займає особливе місце внаслідок «розгорнутості» її в бік значного культурного шару, який утворюють християнські тексти та релігійна практика і складний характер оцінки «гріховності». Внаслідок цього семантичною і функційною особливістю слова *гріх* є його двоплановість, що уможливує використовувати його і як термін релігійної практики та християнської етики, і як засіб негативної оцінки з погляду стереотипних норм поведінки пересічного носія мови [3, с. 142]. Дослідниця відзначає, що у концепті *гріх* виразно виділено два основні шари: теїстичний та нормативно-етичний. Перший з них відповідає його функціонуванню в культурі як терміна релігійної практики, другий – його використанню щодо світської («мирської») етики [там само].

До концептів *гріх* і *спокута* звертався В. І. Кононенко. Свою увагу науковець значною мірою акцентує на відтворенні смислу цього концепту в українських художніх текстах та робить висновок, що *гріх* як лінгвокультурологічна категорія не знаходить у них однозначного витлумачення, хоча передумовою його розуміння є християнські морально-етичні принципи, що ґрунтуються на засудженні порушень Божих заповідей, збереженні народно-етичних уявлень про добро і зло [1, с. 162–163].

А. М. Яворська вивчала особливості мовного вираження концепту *gr̄ix* у художньому дискурсі на матеріалі історичних романів П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика. Як і інші дослідники, вона констатувала, що концепт *gr̄ix* отримує репрезентантом, у якому знайшли своє відображення духовні, естетичні, моральні принципи народу, а також його релігійні та світські знання [4, с. 252–254].

Огляд наукових студій з порушеної нами проблеми засвідчує, що загалом їх виконано на матеріалі нової української мови. Ми поставили своїм завданням проаналізувати лексему *gr̄ix* як одну з базових термінологічних одиниць релігійної етики на матеріалі писемних пам'яток української мови XVII ст. Саме цей період відзначено небувалим розвоєм української культури, зокрема філософської та етичної думки, що отримує відображення на лінгвальному рівні. Перу українських книжників належить низка науково-богословських трактатів, у яких порушено етичні проблеми. Ці книги стали підвалинами для формування етики як наукової галузі на українських теренах і, відповідно, дали простір для формування галузевої термінології. Серед розмаїття таких праць можна виокремити твори Петра Могили, трактати І. Галятовського «Гріхи розмаїті», І. Гізеля «Мир з Богом ...».

Лексема *gr̄ix* є питомим іменником (ЕСУМ, I, с. 599). Первинно цю лексему вживали зі значенням «помилка», що відображено в «Матеріалах» І.І. Срезневського (Срезн., I, с. 604). Проте під впливом християнства визначальним для цього слова стає релігійне значення, з яким воно активно побутує в пам'ятках киеворуського періоду (Срезн., I, с. 604; СДРЯ, II, с. 398–399). У «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» лексему *gr̄ix* зареєстровано зі значеннями «порушення релігійно-моральних догм», «вина, провина», «порок, гріх». У першому значенні лексема входить до стійких сполук *въ гр̄хъ впадати* «грішити», *гр̄хи оставляти* «відпускати гріхи», *гр̄хъ учинити* «згрішити» (СУМ XVI–XVII, 7, с. 105–107). Проте ілюстративний матеріал словника не відбиває повною мірою особливостей функціонування слова *gr̄ix* як базового терміна релігійної етики.

Термінологічні потенції лексеми *gr̄ix* найвиразніше проявлено у спеціальних текстах, присвячених проблемам гріха та його класифікації. Так, П. Могила, і І. Галятовський подають дефініцію поняття «гріх» як основної категорії в системі релігійної етики: *Гр̄хъ є(ст) Реченное, или сътворе(н)ное, или въжде(н)ное противу закону в̄чному* (Мог., Передмова до Ном., 226); *Гр̄хъ єсть преступленіє приказан̄ б̄жого* (Галят., 375). Визначення П. Могили більш детальне і конкретне, оскільки вказує, що гріховними є слова, дії і помисли, які суперечать Божим заповідям. Дефініцію терміна *gr̄ix* подає в передмові до своєї книги «Мир з Богом чоловікові» І. Гізел, супроводжуючи її розгорнутим тлумаченням: *И чтобо є(ст) Гр̄хъ? Токмо презр̄ніє Величєств̄ Б̄жї#, и Запов̄дей єго ст̄ыхъ, токмо обида Б̄ги, сод̄н̄на# ω(т) ч̄лка гр̄шинаго, Законъ єго прєстипающаго. Гр̄хъ то д̄йствует, яко ч̄лк̄ Г̄да Б̄ї своего оставляетъ, а сици єми врагом и синопотомъ Брань противи Б̄ги воздвизаетъ и акибы борби с Б̄гом творить* (Гізел, Мир з Богом, передмова, б. п.). Далі в книзі автор ще раз дає визначення гріха, вказуючи на те, що воно сформульовано богословами: *Что єсть гр̄хъ? Гр̄хъ єсть, якоже Амбросій ст̄ый и иннии Уч̄т̄ліє г̄лють: Самоизвольное Прєстиплєніє Запов̄дїи Б̄жїихъ, или єсть Гл̄ніє, Д̄л̄аніє, или Желаніє противи Запов̄д̄ Б̄жє#* (Гізел, Мир з Богом, кд). Отже, всі дефініції об'єднано спільним змістом: гріх – порушення Божих заповідей.

Усі людські гріхи поділяють на дві категорії: первородний (його здійснив Адам, і цей гріх переходить на кожную людину незалежно від її волі) та свідомо вчинений людиною. У досліджуваних текстах ці різновиди гріхів позначаються словосполуками з опорною лексемою *gr̄ix*, а класифікаційну ознаку виражено прикметником: *Сиги(б) же є(ст) гр̄х(х) перворо(д)ны и д̄йствителны* (Мог., Передмова до Ном., 226). Розтлумачуючи сутність первородного гріха, П. Могила подає мовознавчий коментар, наголошуючи, що первородний гріх можна номінувати однослівною назвою

– гріх: **Перворо(д)ный** *є(ст)* иже на вс# чїки по образу естественному рож(д)енїє(м) пло(т)ски(м) из Адама ... *Нарицає(т)с# просто* **грѣхъ** (Мог., Передмова до Ном., 226).

Другий різновид гріха П. Могила номінує словосполучкою *дѣйствительный грѣхъ* і подає тлумачення його суті: *Дѣйствительный грѣхъ, его же мы сами творим: или є(ст) преступленіе закона, или єст(ст)внаго, си є(ст), єст(с)тви вѣланнаго и єст(с)твомъ знаемаго, или слово(м) ω(т)кровеннаго, ω(т) на(с) самыхъ дѣломъ сѣтворенное* (Мог., Передмова до Ном., 226). У цьому разі дефініцію теж супроводжує лінгвістичний коментар автора, в якому розкрито мотиваційну ознаку, виражену прикметником *дѣйствительный*: *Дѣйствительный нарицає(т)с#, иже быває(т) в дѣствѣ* (Мог., Передмова до Ном., 226).

На два типи поділяє гріхи й І. Галятовський. Перший різновид гріха він номінує, як і П. Могила, прикметником – *первородный*, а другий, учинений людиною, – прикметником *учинковый*, який має таку саму семантичну мотивацію, що й *дѣйствительный* у визначенні П. Могили, але утворений від іншої лексеми – іменника *учинок*: *Грѣхъ ... дво#кій єсть: **первородный** и **учинковый**. Перворо(д)ный єсть преступленіе первороднаго праω(т)ца нїего Адама* (Галят., 375). Українські книжники вказують на прикметну рису первородного гріха, яка полягає в тому, що його прощають людині шляхом хрещення: *Той грѣхъ первородный презъ крїщеніе стое бываєтъ омытый* (Галят., 375).

Таку ж класифікацію гріхів подає І. Гізель: *Како раздѣл#етс" грѣхъ: Грѣхъ въ Первыхъ єсть Двойственный: Первородный и Дѣлательный. Первородный є(ст) Преступленіе Перваго Пра(ω)тца нашего Адама, в самом зачатїи нашем на нас влї#нное, єже чрез(з) крїщеніе испразн#етс#* (Гізель, Мир з Богом, кѣ). Первородний гріх унаслідок своєї природи не зазнає подальших класифікацій.

На різновиди поділяють гріхи, вчинені людиною. Отже, словосполучки, що реалізують значення «учинковий гріх» перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях із назвами їх конкретних різновидів.

Згідно з християнським ученням, гріхи, вчинені людиною, поділяють за ступенем тяжкості: за які людина може отримати прощення від Бога і які не можуть бути прощеними людині і ведуть до загибелі її душі. У досліджуваних пам'ятках диференційні ознаки цих гріхів номінують прикметниками і супроводжують авторськими тлумаченнями, що розкривають їх суть: *Паки грѣхъ єсть простительный... Грѣ(х) сей ради и чрез бл(д)ть и послушаніе пресъвершенѣшее Спїтел# нашего о(т)пуцає(т)с# пред Бгом* (Мог., Передмова до Ном., 227). Другий різновид гріха номінують синонімами *непростительный* і *смертный*: *Непростительный же грѣх или смертный, койждо є(ст) грѣхъ непростенный* (Мог., Передмова до Ном., 227).

Докладну характеристику названим гріхам подає І. Галятовський. Гріх, який не прощається людині, він також номінує прикметником *смертельный*, а той, що може бути прощеним, – атрибутивом *поточный*: *Смр̄телный грѣхъ чл̄вка на см(р)ть вѣчную до некла провадитъ. Поточны(и) засъ грѣ(х) ... ω(т)пуцає(т)с# чл̄вковѣ* (Галят., 376).

І. Гізель названі типи гріхів позначає прикметниками *смертный* і *простительный*: *Грѣхъ паки Дѣлательны є(ст) Двойстве(н)ный: смертны и Простителны. Смертный є(с)тъ преступленіе єже наноситъ на дїи смерть. Простителный же єсть Преступленіе єжи смерти на дїи не наноситъ, развѣ недугъ* (Гізель, Мир з Богом, с. кѣ). В інших пам'ятках також натрапляємо на визначення типів гріхів. У передмові до Акафісту 1625 року автор виокремлює три типи: *Тро#кій грѣхъ знаменуєтъ, первородный, смертельный и повседневный* (Кизаревич, Передмова, с. 129). У поетичному творі С. Беринга номінує первородний гріх *прадїдним*: *Кр(с)тъ Пр(с)тый єст вѣдомы(и) же пре(з) него Прадїднего Грѣха южъ єстесмы волными* (Бер., Великодній дар, с. 79).

У «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» наведено фрагмент із требника А. Желиборського, в якому смертні гріхи він номінує прикметником *головні*: *А называютьс# головными дл# того же суть коренемъ и жродломъ иныхъ многихъ грѣховъ* (СУМ XVI–XVII, 7, с. 106). Гріхи, які можуть бути прощеними людині, не мають подальшої ієрархії

поділу і позначено в контекстах різними мовними засобами. Чітко окреслено смертні гріхи, вони визначені богословами і регламентовані Святим Письмом та номінуються переважно абстрактними іменниками (*гордість, лнь, заздрість* тощо). Їх найменування не є предметом розгляду у цій статті.

Класифікацію гріхів можна здійснювати і за їх змістом. У таких випадках їх номінують словосполуками, утвореними за моделлю «*грѣх + приєменник противъ (противу, противко) + назва чесноти*»: *Паки грѣхъ є(ст) противо совѣсти, егда кто вѣдый волю Бжѣю противо ей твори(т)* (Мог., Передмова до Ном., с. 227). Спільними в трактатах І. Галятовського та І. Гізеля є виокремлення гріхів проти віри, надії, любові, проти десятиох Божих заповідей та Святого Духа: *Грѣхи противъ трохъ добродѣтелей бгословскихъ... Противко вѣры... Противъ любви... Противъ надѣи* (Галят., с. 347); *Грѣхи противъ десятерѡ приказан# бжго* (Галят., с. 378); *Грѣхи противъ дѣа стгоѡ* (Галят., 379); *Кіа грѣхи суть противу добродѣтелей бгословскихъ?.. Противу вѣри... Противу надѣи... Противу любви* (Гізель, Мир з Богом, с. кн); *Что єсть грехъ противу дѣа стго* (Гізель, Мир з Богом, с. тл). У творі І. Галятовського згадано також *грѣхи противъ учинковъ млр(д)ныхъ, грѣхи противъ трохъ добродѣтелей єв(г)лскіхъ, противъ убозства добровольноѡ и чистоти и послушенства* (Галят., с. 384–385).

Іоанікій Галятовський поділяє гріхи і за способом їх вияву, вказуючи, що гріх може бути таємним і таким, про який знають усі, і номінує їх прикметниками *явный і тає(м)ный*: *Двоаякій знову грѣхъ єсть, єденъ явный, ѡ которомъ люде вѣдаютъ. ... Другій грѣх(х) тає(м)ный(й) єсть, которій таємне члвкъ чинить* (Галят., с. 381). Автор зауважує, що за явний гріх священник повинен накласти на особу велику епитимію, бо саме явний гріх спокушає інших. У «Требнику» П. Могили назви таємного гріха позначені синонімами *тайный, сокровенный*: *Тайны(х) и съкровенны(х) ради грѣхо(в) аще и т#жчайші# будут явную епитимію іерей ... налагати да дерзнетъ* (Мог., Требник, с. 363). У «Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.» наведено фрагмент із пам'ятки, де явний гріх номіновано прикметником *позвѣрховный*: *позвѣрховный бовѣ(м) грѣх люде бачат* (СУМ XVI–XVII, 7, с. 105).

Гріхи поділяють за способом здійснення і вони мають спеціальне позначення: *Грѣхи трояки суть, которыхъ с# повинни смо вистерѣгати: учинковъ злыхъ, словъ злыхъ, помысло(в) злыхъ* (Галят., с. 383).

У творах П. Могили та І. Галятовського спостерігаємо класифікацію гріхів за активною чи пасивною участю особи в його здійсненні. Ці гріхи також номінують словосполуками і супроводжують тлумаченнями: *Раздѣленіа грѣха дѣйствителнаѡ многаа си(т). Є(ст) свойстве(н)ны или чужды. Чужды єго же ины твори(т), но не кромѣ на(с) или похвал#ющи(х) или сѣвѣтлюющи(х) или посо(б)ствующи(х) или снисход#щи(х) и невъзбран#ющи(х) и сего ради и на(м) вмлн#ю(т)с#* (Мог., Передмова до Ном., с. 226). На позначення цього типу гріхів І. Галятовський уживає інші прикметники. Гріх, здійснений самою людиною, він номінує запозиченим із польської мови прикметником *власный* (ЕСУМ, I, с. 409); гріх, здійснений іншою людиною, описує тим самим означенням, що й П. Могила, але вживає український фонетичний варіант – *чужий*: *Двоаякій грѣх єсть, єденъ нійъ власный, которій мы сами чинимо, другій єсть грѣхъ чужій, которій иній члвкъ чинить* (Галят., с. 380), а в церковнослов'янському фонетичному оформленні – в цитуванні Святого Письма: *И ко Тимофею ап(с)тль мовить: ниже прѣобщайс# чуждымъ грѣхомъ* (Галят., с. 380). І. Галятовський подає широкий перелік учинків, здійснення яких зумовлює відповідальність особи за чужий гріх: *... карає(т) насъ бгъ за той чужій грѣхъ. Наприкладъ, єслѣ бы кто кого забилъ, або що укравъ, або попе(л)нил(ъ) вшетечен(ст)во, або иній грѣхъ учинилъ, а мы єму бл(с)вили тоє чинити, а(л)бо розказали єму, жебы тоє учини(л), або просили єго ѡ тоє, або радили єму тоє, або прѣмусили єго до того, або научилисмо єго того, або не гамовалисмо єго ѡ(т) того, могути погамовати, або похвалилисмо єму той учинокъ, не ганили и не карали єго за*

той учинокъ. Теды любо кто иншій учинилъ той грѣхъ, еднакъ и мы то(г)[о] чужого грѣха зостаємо учасниками (Галят., с. 380).

У П. Могили засвідчено поділ учинкових гріхів на вільні й невольні, які він називає антонімами-церковнослов'янізмами *въжделѣнны(й) – невъжделѣнный*: Паки грѣх(х) є(ст) *въжделѣнный*, иже свобо(д)ного волею сътвори(л) ... *Невъжделѣнный*, егда или насиліе(м) нео(т)вратны(м) или ω(т) несмышленіа, или ω(т) немоци съврѣшиш# (Мог., Передмова до Ном., с. 227).

Релігійну складову лексеми *грѣх*, як відзначає Т. Радзівєвська, реалізують і в контекстах, що передають семантику сповіді і спокути [3, с. 144]. У досліджуваних пам'ятках семантика відпущення гріха Богом реалізується у словосполучах лексеми *грѣх* (переважно у формі *pluralia tantum*) з дієсловом *отпустити* та віддієслівним іменником *отпущеніе*: *Молимос# Гдѣ Бгѣ жебы нам ω(т)пустилъ грѣхи наши* (См., УЄ, с. 72); *Всемиловитому Бгѣ молѣмос#, а ω(т)пущеніе грѣховъ наших его просѣмо* (См., УЄ, с. 70). Сполучуваність слова *грѣх* із дієсловом *отпустити* та іменником *отпущеніе* є типовим вербальним виразником цього компонента сценарного ланцюжка, проте спостерігаються випадки входження інших лексем, що реалізують значення «відпустити», наприклад дієслова *перебачити*, *простити*: *Молячис# бгѣ и просячи его жебы ... перебачилъ єму грѣхи его* (Галят., с. 75); *Не судѣте грѣшны(х) не будѣте сужде(н)ны: да всѣ виѣи грѣхи буду(т) бгѣм проще(н)ны* (Зінов., с. 75). Семантика відпущення гріха корелює із семантикою сповіді, що реалізується у сполученні іменника *грѣх* з українським та церковнослов'янським словотвірними варіантами дієслова *сповідатися*, іменником *сповідь*: *Дл# того теды многих молитвъ потреба нам ... и сповѣди грѣховъ наших щирой* (См., УЄ, с. 79); *... абіе грѣхи сво# пор#ду да исповѣдає(т)* (Мог., Требник, с. 362); *Повыненъ члѣкъ покутуючій **высповѣдатис# грѣховъ** свои(х)* (Галят., с. 372). У цьому випадку також спостерігаємо залучення інших лексем, наприклад *визнавати*: *... грѣхи наши пере(д) нимъ щире **вызнаймо*** (См., УЄ, с. 35).

Значення «каятися» здебільшого виражає дієслово *каятися*, зрідка – дієслово *жалувати*: *Не тратъ надѣи ω своємъ збавен(ь)ю, але **кайс#** и сповѣдайс# грѣховъ swoich* (Галят., с. 76); *Хѣ, црѣ# своего просым ω милосердіе, **жалуючи** за грѣхи свои и сповѣдаючис# ихъ и покутуючи за тоє* (Галят., с. 71); *за допуценый грѣхъ **жаловал** въ собѣ* (Коп., Пал., 1671, с. 653 // Картотека).

Розглядаючи проблему вичленування терміна в текстах писемних пам'яток, Л. М. Полюга наголошує на тому, що «термінослова дістають інакшу функційну прикмету і набирають спеціального призначення» [2, с. 131]. Матеріал нашого дослідження демонструє виразні відмінності в особливостях реалізації лексемою *грѣх* свого значення у спеціальних текстах та творах іншого призначення. Широко засвідчено це слово у проповідях. Специфіка функціонування у них названої лексеми зумовлена настановою гомілійного твору. Завдання проповідника полягало не стільки в тому, щоб дати відомості про класифікацію гріхів, скільки застерегти віруючих від їх вчинення, вплинути на поведінку людей, насадити слухачам норми християнської (в широкому сенсі загальнолюдської) моралі. Реалізуючи цю мету, автори проповідей вдавалися до комплексу різноманітних образних, виражальних засобів мови. Найпоширеніше уподібнення гріха до сіті, що сягає біблійного джерела і яке поглиблюється українськими книжниками: *Пре(з) тыи **сѣти** знача(т)с# грѣхи ро(з)маитыи, которыи по всему свѣту непрѣ#телѣ душиныи на людей заставл#ю(т).... А тды якій члѣк(ъ) в(ъ)паде(т) в(ъ) тую сѣт(ъ), въ грѣх(ъ), зара(з) егво наук(ъ) пекелный, непрѣ#тел(ъ) душный, як(ъ) муху и як(ъ) пчолу, пориває(т) и до пекла провадитъ на вѣчныи муки и на вѣчную смерть* (Галят., с. 69); *Дѣла нѣа яко Птица, поты весела#, поки не єсть в **сѣтицѣ** грѣховъ* (Рад., Вінець, с. рѣне). Цей образ створюють також за допомогою прикметника *грѣховный*, сполученого з іменником *сіть*: *Що (ж) маєш(ъ) чынити жебы(с) волный зостал(ъ) ω(т) **сѣтей** грѣховны(х)? Захочай, члѣче, покору, сповѣдайс# з(ъ) по корою грѣхо(в) свои(х), то во(л)ный ω(т) **сѣте(и)** грѣхо(в)ных зостане(ш)* (Галят., с. 69). Гріхи асоціюють з болотом, що затягує людину, сміттям, павутиною, пилом, пільмою тощо: *Тмою называютс# грѣхи, которыи дѣевныи*

очи наши заслѣплѣютъ) (160); И той домъ кролѣ нб(с)ного Хѣ збавителѣ нашего ... естъ чистый ѡ(т) вшелѣкихъ грѣховъ, который сѣ паутиною и пыломъ и смутъ)мъ называютъ (Галят., с. 175).

П. Могила змальовує гріх в образі скелі: *Абы каждый могль скалы грѣхо(в) постеречи, ѡ которыхъ сѣ дѣи лю(д)скѣи з людки Хѣвы выпадаючи, часомъ смертельно забиваютъ* (Мог., Присвята Любавицькому, с. 336). Впливаючи на емоційну сферу, засуджуючи будь-який гріх, українські письменники поєднують цю лексему з низкою негативно оцінних епітетів: *Присмотрися як несправедливость мерзкій естъ грѣхъ и ненавистный* (Смотр., УС, с. 30); ... *Абы длѣ вашихъ спросныхъ и Бѣи мерзкихъ грѣховъ, Бѣъ нерозгнѣвалсѣ* (Рад., Слово, с. 67); ... *Пѣство грѣхъ тѣжкій и пре Г(с)дѣмъ Бѣомъ мерзкій ... южъ себѣ неunosный немаю(т)* (Рад., Слово, с. 68).

Отже, *грѣх* є фундаментальним поняттям етики. Українські мислителі XVII ст. у спеціальних працях окреслюють сутність гріха, формулюють дефініції, визначаючи його природу, розподіляють на види і класифікують за ступенем тяжкості та позначають їх відповідними найменуваннями. Проаналізований матеріал демонструє, що, домінуючи різновиди гріхів, кожен з авторів вдавався до різних мовних основ, що спричинило варіативність ад'єктивного компонента термінологічних одиниць, виражених у словосполучах з опорною лексемою *грѣх*, та є свідченням процесу витворення термінології етики в українській мові XVII ст.

Бер., Великодній дар – Беринда С. Великодний дар // Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI – XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків (МІКСВ). – К., 1924. – С. 79; Галят. – Галятівський І. Ключ розуміння / Підг. до вид. І. П. Ченіги. – К.: Наук. думка, 1985. – 445 с.; Гізель І. Мир з Богом... – К., 1669. – Зберіг. в НБУ ім. В.І. Вернадського, шифр КІР – 681; Зінов. – Зіновійв К. Вірші. Приповісті посполиті / Підгот. до вид. І. П. Ченіга. – К.: Наук. думка, 1971. – 391 с.; Кизаревич, Передмова – Кизаревич Ф. Передмова до Акафісту 1625 р. // МІКСВ. – С. 127–131; Мог., Передмова до Ном. – Передмова Петра Могили до Номоканону 1629 року видання // МІКСВ. – С. 225–229; Мог., Присвята Любавицькому – Могила П. Присвята Мстиславському підкоморію Богдану Стеткевичу Любавицькому, 1637 р. // МІКСВ. – С. 335–340; Мог., Требник – Могила П. Требник. – К., 1646; Рад., Вінець – Радивиловський А. Вѣнецъ Хѣвъ. – К., 1688; Рад., Слово – Радивиловський А. Слово ѣ–ѣ часу войны // Приложение // Марковській М. Антоній Радивиловскій, южно-русскій проповѣдникъ XVII в. (Опытъ историко-литературнаго изслѣдованія его сочиненій и обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей его языка), съ приложеніемъ неизданныхъ проповѣдей изъ рукописныхъ «Огородка» и «Вѣнца». – К., 1894. – С. 37–70; Смотр., УС – The Jevanhelije učytelnoje of Meletij Smotryc'kyj / With an Introduction by David A. Frick. – Texts. Volume II.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 1 / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1982. – 631 с.; СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. Т. II / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Гл. ред. Р.И. Аванесов. – М.: Русский язык, 1989. – 494 с.; Срезн. – Матеріали для словаря древнерусского языка. – СПб, 1895. – Т. I; СУМ XVI–XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2000. – Вип. 7. – 256 с.

1. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. Монографія. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с. 2. Полюга Л. М. Спостереження над термінами в писемних пам'ятках української мови XIV–XVII століть // Мовознавчі студії: Матеріали конференцій. – Львів, 2002. – С. 129–139. 3. Радзієвська Т. В. Сценарний та оцінний компоненти концептів етичної сфери (на прикладі концепту *грѣх*) // Лінгвістичні студії: Збірник статей. – Черкаси: Вид-во ЧДУ, 2002. – Вип. IV. – С. 141–153. 4. Яворська А. М. Концепт «*грѣх*» в художньому дискурсі (на матеріалі історичних романів П. Загребельного, Р. Іваничука, Ю. Мушкетика) // Наукові праці Кам'янець-Подільського

УДК 811.161.2'373.2-112

Ольга Царенко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ДОБРО / ЗЛО В КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОМУ ПАТЕРИКУ

© Царенко О., 2008

У статті на матеріалі Києво-Печерського патерика розглянуто способи репрезентації семантичного простору «добро» і «зло», який втілюється в лексемах *добро* і *зло*, що виражають категоріальне значення, та їх синонімах, назвах осіб, учинків, прикметниках, що реалізують семантику «добрий» і «злий».

In article on material Kyiv-Pechersky patetic ways of representation of semantic space “kindly” and “angrily” which are realized in lexemes *kindly* and *angrily* are considered, that express categorical value, their synonyms, names of persons, acts, adjectives which realize semantics “kind” and “malicious”.

Проблеми становлення і розвитку лексико-семантичної системи української мови завжди актуальні. Всебічне вивчення словникового складу мови на різних хронологічних зрізах дає змогу з'ясувати закономірності розвитку словникового складу мови. Лексика писемних пам'яток, що відображає духовну сферу життя людини, ще не була об'єктом спеціального вивчення в українському мовознавстві.

Відзначимо, що у вітчизняній лінгвістичній науці є праці, в яких розглядають лексичні одиниці, що відтворюють морально-етичні ідеали. Етичній лексиці російської мови XIV–XVII ст. присвятила статті А. Г. Степанян [6–8]. С. А. Аверіна дослідила моральні, етичні поняття (*милосердя, людинолюбність* та ін.) на матеріалі семантики і синтаксичних зв'язків складних слів [1]. На матеріалі давньоруських пам'яток Р. В. Алімпієва описала концептуальний простір «добро» – «зло» [2]. У ракурсі концептуального аналізу на лексичному матеріалі давньоруських текстів розглянуто поняття *любов, милосердя, віра, вірність, чеснота, зло, гріх, ненависть* та ін. у монографії Г. В. Межжеріної «Людина в мовній картині світу часів Київської Русі». У ній на матеріалі іменників і прикметників реконструюють ментальний універсум людини Київської Русі, експлікують концептосферу фрагмента «соціально-етична оцінка особи» [5]. Концепти *гріх, зло, добро, милосердя, жорстокість* та особливості їх національного сприйняття простежує шляхом дискурсивного аналізу на матеріалі української, передусім класичної, а також сучасної художньої літератури В. І. Кононенко у монографії «Концепти художнього дискурсу» [4].

Матеріалом нашого дослідження став «Києво-Печерський патерик» – одна із знакових книг в історії українського народу. У сучасному мовознавстві не існує спеціального лінгвістичного дослідження тексту Патерика, хоча пам'ятка відіграла чималу роль у духовному житті українського народу.

Аналізуючи зміст цього твору, літературознавці та філософи особливо наголошують на тому, що в ньому піднесено морально-етичні цінності наших співвітчизників. Наприклад, В. Горський вважає, що «Києво-Печерський патерик» дає змогу дослідникові не лише реконструювати сутність морального ідеалу, а й збагнути глибину проникнення давньоруської писемної культури у